

UOT 159.9

Gülnarə Həmzəbəyovna Əlixanova

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi

<https://orcid.org/0000-0002-5241-0250>

MƏKTƏB TƏLİMİNİN ŞAGİRDDƏ ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏNİN INKİŞAFINA PSIXOLOJİ TƏSİRİ

Гюльнара Гамзабековна Алиханова

доктор философии по психологии

старший преподаватель

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ШКОЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ САМООЦЕНКИ У УЧАЩИХСЯ

Gulnara Hamzabaynovna Alikhanova

doctor of philosophy in psychology

senior lecturer at

Azerbaijan State Pedagogical University

THE PSYCHOLOGICAL IMPACT OF SCHOOLING ON THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM IN STUDENTS

Xülasə. Məqalədə uşağın özünüqiymətləndirməsi, onun məktəb uğurunun müvəffəqiyyətində müstəsna əhəmiyyət kəsb etməsi problemi açıqlanır. Çətinliklərin aradan qaldırılması, uşağın öz həyat tərzini və münasibətlərində dəyişiklik etməsi işində ilk məktəb müəllimlərinin qarşısında çox mühüm vəzifələr durur. Uşağın özünüqiymətləndirməsi onun məktəb uğurunun müvəffəqiyyətində təzahür edir və şagirdin müvəffəqiyyət səviyyəsi onun özünüqiymətləndirməsində əks olunur. Son nəticədə şagirddə pozitiv “mən” konsepsiyasının inkişaf etdirilməsinin əsas məqsədi, uşağa özünə dəstək, daxili motivasiya və rəğbətləndirmə mənbəyinin təzahürü üçün köməklik etməkdə ifadə olunur. Məqalədə müəllimin qayğıkeş yanaşması bu problemin asanlıqla həll olunmasına müvafiq imkanlar yaratması məsələləri də müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: *özünüqiymətləndirmə, kognitiv komponentlər, emosional komponentlər, pozitiv “mən” obrazı, korreksiya, özünüdərk*

Резюме. В статье раскрывается проблема того, что самооценка ребенка чрезвычайно важна в успешности его школьной успеваемости. Перед учителями начальных классов стоят очень важные задачи по преодолению трудностей, изменению образа жизни и мировоззрения ребенка. Самооценка ребенка отражается в успешности его школьных достижений, а уровень успешности учащегося – в его самооценке. В конечном счете, основная цель развития положительной концепции «Я» у учащегося выражается в том, чтобы помочь ребенку проявить источник самоподдержки, внутренней мотивации и сочувствия. В статье заботливый подход учителя создает соответствующие возможности для легкого решения данной проблемы.

Ключевые слова: *самооценка, когнитивные компоненты, эмоциональные компоненты, образ положительного «Я», коррекция, самосознание*

Summary. The article explains the problem that the child's self-esteem is extremely important in the success of his school success. Early school teachers face very important tasks in overcoming difficulties, changing the child's lifestyle and attitudes. A child's self-esteem is reflected in the success of his school success, and the student's level of success is reflected in his self-esteem. Ultimately, the main goal of

developing a positive "I" concept in the student is expressed in helping the child to manifest a source of self-support, internal motivation and sympathy. In the article, the teacher's caring approach creates appropriate opportunities to easily solve this problem

Key words: *self-evaluation, cognitive components, emotional components, positive "I" image, correction, self-awareness*

Uşaqılıq dövrü insanın şəxsiyyət kimi təşəkkülünün, sosial dəyərləri mənimsəməsinin məhsuldar dövrüdür. Uşaqda özünün dəyərliliyi haqda təsəvvürlər hələ məktəbə daxil olanadək təşəkkül tapır, özündə məktəb həyatı və tədrislə bağlı bir sıra gözləmələr əmələ gətirir. Həmin gözləmələr uşağın ya müvəffəqiyyətinin inkişafına təsir edir, ya da ona tədris fəaliyyətində müvəffəqiyyətlə irəliləmək imkanı vermir. Uşağın özünüqiymətləndirməsinə ziyan gətirməyən, onun şəxsi dəyərləndirmə duyğularını aşılaman müəllim, uşağa özü haqda müsbət təsəvvürləri formalaşdırmağa köməklik göstərə bilər.

Uşağın özü haqqında şəxsi fikirlərinin xarakteri onun öz qabiliyyətinə az və ya çox inamından, nəticəni uğur və ya uğursuzluq kimi dərk etməsindən, buraxılmış səhvlərə düzgün münasibətindən, işin dərəcəsinə uyğun olaraq vəzifə seçimindən asılıdır. Onun çətinliyi uşaq üçün mümkündür. Bununla belə, özünəinamı zəif olan uşaqlar, demək olar ki, hər bir işdə keçilməz maneələr görməyə meyillidirlər. Onlarda narahatlıq həddən yüksək olur, məktəb həyatına pis uyğunlaşırlar, həmyaşlıqları ilə çətin anlaşırırlar, dərsi stresli vəziyyətdə oxuyurlar. Uşaqda məktəbə getməzdən əvvəl təhsil dəyərləri haqqında formalaşan fikirlər onun təhsil və məktəblə bağlı bir sıra gözləntilərinə səbəb olur. Həmin gözləntilər uşağa ya uğura doğru irəliləməyə kömək edir, ya da ona təhsil fəaliyyətində uğurla irəliləmək imkanı vermir.

Şagirdlərdə özünüqiymətləndirmə problemi və onun nəzəri aspektləri U. Ceyms, C. Kuli, C. Mid, E. Erikson, K. Rocers, B.G. Ananyev, I.S. Kon, M.I. Lisina, A.I. Lipkina, V.V. Stolin, E.V. Şoroxova, Ə.Ə. Əlizadə, Ə.Ə. Qədirov, M.Ə. Həmzəyev, R.İ. Əliyev və başqaları tərəfindən əsaslı tədqiq edilmişdir. L.İ. Bojoviç, L.S. Vıqotski, M. İLisina və K.D. Uşinskiyə görə, öyrənmə fəaliyyəti məhz ibtidai məktəb yaşında mənimsənilir, zehni funksiyaların ixtiyariliyi formalaşır, hərəkətlər daxili planla əlaqəli olur, düşüncə, özünüidarə və özünüqiymətləndirmə təzahür edir.

Uşağın məktəb təlimi prosesində müvəffəqiyyət və ya müvəffəqiyyətsizliyi nə cür dərk etməsi pedaqoji prosesin gedişində özünü təzahür etdirir. B.Q. Ananyev məktəblinin nailiyyətlərinin üç əsas səviyyəsini ayırd edir:

I səviyyə uşağın bütün fənlər üzrə yüksək uğuru ilə xarakterizə olunur; II səviyyəyə təhsil vəzifələrini qənaətbəxş şəkildə yerinə yetirən məktəblilərin əsas hissəsi daxildir; III səviyyəyə təhsil tapşırıqlarını yerinə yetirməyən, fənlərdən uğursuz olan məktəblilər aid edilir.

A.A. Peana görə, praktiki olaraq hər hansı bir təlim situasiyasında şagirdin fənn müəllimləri, yaşlıları və valideynləri tərəfindən qiymətləndirmə elementləri mövcuddur. Bəzən o özü də fəaliyyətini qiymətləndirə bilər. Hər bir məktəbli adətən öz nisbi bilik səviyyəsini qəti surətdə bilir, çünki orta məktəbdə müqayisə xarakterli qiymətləndirici mühakimələr üstünlük təşkil edir. Ənənəvi məktəb təlimi sistemində məktəbli qabiliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində yeganə əsas olmasa da vahid özlü intellektin verbal təzahürüdür. Uşağın digər bütün bacarıq və qabiliyyətləri bu qiymətləndirmə sistemində sıxışdırılmış olur. Ona görə də verbal intellekt planında yüksək nəticələrə malik olmayan uşaqların çoxu heç nəyə qadir olmadıqlarını hiss edirlər və bu hiss onları faktiki olaraq bütün təlim prosesində uğursuzluğa məhkum edir və uşağın "Mən" obrazının formalaşmasına və onun özünə münasibətinə həddən çox neqativ təsir göstərir. Ənənəvi məktəb təlimi təcrübəsində müvəffəqiyyətlilik uşaqların rəqabət mübarizəsinin predmetinə çevrilir və eyni zamanda, uşağın uğursuzluq qorxusu müəllimlər tərəfindən öyrənmə motivasiyasının əsas vasitəsi kimi istifadə olunur. Ona görə də bəzən məktəblinin II sinifdən VII sinfədək intervalda orta özünüqiymətləndirməsi tədrisən və durmadan aşağı düşür.

Pis oxuyan şagirdlərlə mütəmadi olaraq özünüqiymətləndirmədə müvəffəqiyyətin aşağı düşməsinə təsirini azaldan müxtəlif vasitələrdən istifadəyə ehtiyac olur, bəzən qaydaları pozma da bu cür vasitələrdən ola bilər. Buna görə də təlimə yüksək qabiliyyət təzahür etdirməyən məktəbli-

lərdə hər hansı şəxsiyyət qiymətləndirilməsinin mükəmməl müvəffəqiyyət qiyməti – yüksək dəyərlilik əsas faktor kimi hesab edilmir.

Bir qrup tədqiqatçı alim tərəfindən uşağın özünüqavrayışının fərqi və onların ətrafdakılarla münasibətlərini nə cür qavraması problemi tədqiq edilmişdir. “Fəaliyyətdə olan sifətlər” adlandırılan tədqiqat prosesinin iştirakçıları eyni cür nümunəvi xüsusiyyətləri mənimsəyən, lakin müxtəlif müvəffəqiyyətlərə malik olan məktəblilərdən ibarət idi. Tədqiqat nəticəsində müəyyənəşdirilmişdir ki, pis oxuyan uşaqlarda qeyri-adekvat hisslər daha yaxşı inkişaf etmişdir. Ümumilikdə isə onlar ətraflarındakı yaşlılar və yaşlıları ilə pis davranırlar nümayiş etdirlərdə belə hesab edirlər ki, ətrafdakılar onlarla çox pis davranırlar. Müəyyən qabiliyyətlərə malik olan, lakin pis oxuyan şagirdlər özlərinin təlim müvəffəqiyyəti ilə seçilən yaşlılarından emosional müntəzəmliliyinə, eləcə də özünüqavrayışa və başqalarını qavramasına görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər.

Məktəbdə pis oxuyan qabiliyyətli uşaqlar, ümumilikdə digər pis oxuyan uşaqlara nisbətən, özlərinə qarşı daha artıq neqativ hisslər keçirirlər. Pis oxuyan şagirdlər günah, ətrafdakılardan təcrid olunma və qəbul edilməmə kimi hisslər keçirirlər, onları digərlərindən davranışın müdafiə tipləri: güzəştə getmək, meylik, özünü ifadə etmək çətinliyi və sairə fərqləndirir. Bu məqsədlə Ananyev B.Q. 1933-cü ildə məktəb şagirdləri arasında “Kim özünü hansı fənn üzrə zəif hesab edir?” mövzusunda eksperimental sorğu aparmışdır. Aparılan sorğunun nəticəsi olaraq uşağın konkret fənn üzrə müvəffəqiyyətinin özünüqiymətləndirməsi ilə pedaqoji qiymətləndirmə arasında üç cür tip münasibət müəyyənəşdirilmişdir:

I tip – mənfi pedaqoji qiymətləndirmə ilə özünüqiymətləndirmənin üst-üstə düşməsi;

II tip – özünüqiymətləndirmədə olan müvəffəqiyyətsizliyin rüblük pedaqoji qiymətləndirmədə təzahürü;

III tip – pedaqoji qiymətləndirmədə müvəffəqiyyətsizliyin özünüqiymətləndirmədə bu təlimatlara riayət etməməsi ilə əlaqədar olması.

Psixoloji ədəbiyyatın təhlilinə görə, aşağı özünüqiymətləndirmə uşağı öz nailiyyətlərinin təzahüründən fəal qaçmağa məcbur edir, çünki özünə hörmətlə bir araya sığmayan fəaliyyəti onda gərginlik və narahatlıq hissləri əmələ gətirir.

Çox vaxt adekvat hissiyyətin pozulması məktəbə yaxşı hazırlanmış uşaqlarda baş verir. Yaxşı hazırlıq aşağı siniflərdə, praktiki olaraq az və ya heç bir səy göstərmədən uğurla oxumağa imkan verir. Asan uğurlar fonunda onlarda daim təriflənmələrə vərdiş möhkəmlənir, iddianın yüksək səviyyəsi və yüksək özünüqiymətləndirmə inkişaf edir. Yuxarı siniflərə keçərkən tədris materialının mürəkkəbliyi artdıqca əmək bacarıqlarına malik olmayan bu şagirdlər yoldaşlarına münasibətdə öz üstünlüyünü itirir. Bunun nəticəsində isə onlarda özünüqiymətləndirmə kəskin şəkildə aşağı düşə bilər.

Şagirdin özü haqqında təsəvvürləri onun müəllimlərdən, valideynlərdən aldığı qiymətləndirmələr və təhsilin nəticələrinə reaksiyalar əsasında da formalaşır. Məktəblinin özünüqiymətləndirməsi əsasən məktəb jurnalında qeyd olunmuş qiymətlərdən də çox asılıdır. Müəllimlərin böyük əksəriyyəti hesab edir ki, ibtidai sinif şagirdləri həmişə öz qiymətləri ilə razılaşırlar, ona görə də onları nadir hallarda təhlil edirlər. Şagirdə öz fikrini müdafiə etmə imkanı yaradan və uşağın mühakimələrini nəzakətlə istiqamətləndirən müəllim bununla onda özünəhörmətin formalaşmasına kömək edir. Jurnalda qeyd olunan qiymətləndirmə tək-cə yekun nəticəni deyil, həm də məktəblinin uğurlarının töhfəsini kimi nəzərə alınmalıdır.

Uşaqda özünəinamın azalmasının qarşısını almaq üçün zəif oxuyan şagirdlərə daha kiçik uşaqlara qarşı müəllim rolunu həvalə etmək məqsəduyğun hesab edilir. Bu zaman şagirdə şəxsi biliklərində olan boşluğu doldurmaq tələbatı təzahür edir və bu fəaliyyətdəki uğur uşağın özünə hörmətinin normallaşmasına təsir göstərir.

A.I. Lipkina öz tədqiqatlarında uşaqda özünəinamın formalaşması üçün onun imkanlarına uyğun daxili münasibətləri inkişaf etdirmək üçün müvafiq iddialar təklif edir. Bu hasiletmənin mexanizmi öz uğur və uğursuzluqlarının sağlam təhlilidir. Uğurları sadəcə təsadüflərlə izah etmək olmaz – bu uğurların mənşəyi aydınlaşdırılmalıdır. Uğursuzluğun səbəbləri də araşdırılmalı və gələcəkdə nəzərə alınmalıdır. Müasir proqramlarda şagirdin təlimdəki zəif inkişafını korrektə etmək üçün intellektual komponentlərə üstünlük verilməlidir. Bir çox məktəb korreksiya proqramlarının uğursuzluğunun mümkün səbəbi “mən” anlayışının “mühafizə-

karlığının” düzgün qiymətləndirilməməsidir. Müəllim uşaqda özünə hörmətin aşağı düşməsinin qarşısını almaqda böyük rol oynayır. Əgər o, şagirdi dəstəkləyərək qeyri-müəyyən mənfi mühakimələrdən qaçarsa, uşağa öz fikrini müdafiə etmək imkanı verəcəkdir. Bu mərhələdə uşağın özünüqiymətləndirməsində emosional və koqnitiv qarşılıqlı təsir komponentləri birmənalı deyildir. Koqnitiv komponentin daha yüksək inkişaf səviyyəsi ya adekvat yüksək, ya da açıqcasına azaldılmış özünüqiymətləndirmə, uşağın özünün təmin olunmamasının ifadəsi ilə əlaqəlidir. Təlimdəki çətinliklərdən, müəllim və valideynlərin tənqidlərindən asılı olaraq məktəblilərdə öz gücünə inamsızlıq, frustrasiya vəziyyəti, təlimə marağın itməsi, “məktəb nevrozlarının” meydana gəlməsi halları baş verir. Bütün bunların baş verməməsi üçün müəllimin bu cə-

hətləri çox ciddi şəkildə nəzərə alması daha önəmlidir.

Problemin aktuallığı. Məktəb təliminin şagirdə özünüqiymətləndirmənin inkişafına psixoloji təsiri xüsusiyyətlərinin əsas təzahürlərini müəyyən-ləşdirmək, müasir psixologiyanın elmi-nəzəri tələbləri səviyyəsində həmin problemlərin təhlilini verməkdən ibarətdir.

Problemin elmi yeniliyi. Məktəb təliminin şagirdə özünüqiymətləndirmənin inkişafına psixoloji təsiri probleminin təhlili, yeniyetmələrin özünü dərk etməsinə, özünün müsbət xüsusiyyətlərlə yanaşı nöqsan və çatışmazlıqlarına da yaxından bələd olmağa köməklik göstərmək yollarını müəyyən-ləşdir-məkdən ibarətdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri, psixoloq və pedaqoqlar istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov, Ə.S. Psixologiya. / Ə.S., Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. – Bakı: “ÇİNAR_ÇAP”, 2002. – 623 s.
2. Qədirov, Ə.Ə. Yaş psixologiyası. / Ə.Ə. Qədirov. – Bakı: Maarif, 2002. – 386 s.
3. Əlizadə, Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. / Ə.Ə. Əlizadə. – Bakı: Pedaqogika, 2004. – 432 s.
4. Əlizadə, Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. I kitab. / Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. – Bakı: ADPU, 2010. – 319 s.
5. Əliyev, R.İ. Tərbiyə psixologiyası. / R.İ. Əliyev. – Bakı: Nurlan, 2006. – 210 s.
6. Гуревич, П.С. Психология и педагогика: Учебник / П.С. Гуревич. – Москва: Юрайт, 2013. – 479 с.
7. Реан, А.А. Детская психология. / А.А. Реан. СПб: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2008. – 350 с.
8. Хилько, М.Е. Возрастная психология. / М.Е. Хилько. – Москва: Юрайт, 2013. – 200 с.

E-mail: gulnare.alixanova@mail.ru

Rəyçilər: *psixol.elm.dok., prof. R.İ. Əliyev,*
ped.ü.fəls.dok., dos. Q.V. Rəhimova
Redaksiyaya daxil olub: 28.03.2023